

II. RECENZJE I NOTY

MICHAŁ NOWICKI, (2024). *Edukacja filozoficzna w Indiach wczesnego okresu upaniszadowego*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, ss. 218

Michał Nowicki – doktor nauk społecznych w dziedzinie pedagogiki, autor wielu opracowań dotyczących historii kultury i edukacji, pracownik naukowo-dydaktyczny w Zakładzie Historii Kultury i Edukacji Wydziału Studiów Edukacyjnych UAM w Poznaniu, w najnowszym opracowaniu podejmuje unikatowy temat edukacji filozoficznej w Indiach (we wczesnym okresie upaniszadowym). Publikacja wydana została nakładem Wydawnictwa Naukowego UAM w Poznaniu, jako pierwsze dzieło w serii: „Poznańskie Studia z Dziejów Edukacji”. Celem zainaugurowanej serii wydawniczej, jak wyjaśnia Dorota Żołędź-Strzelczyk, Katarzyna Kabacińska-Łuczak wraz z autorem publikacji,

jest stworzenie przestrzeni do prezentacji wyników najnowszych badań interdyscyplinarnych, prowadzonych z perspektywy historyczno-pedagogicznej i obejmujących czasy od starożytności po historię najnowszą, będących efektem pasji naukowej poznańskich badaczek i badaczy (Żołędź-Strzelczyk, Kabacińska, Nowicki, 2024, s. 9).

Należy zaznaczyć, że nie jest to pierwsze opracowanie Michała Nowickiego na temat edukacji filozoficznej w Indiach, bowiem badacz zgłębiał już „edukację tajemną i inicjację w Indiach do czasu Upaniszad”, którą prezentował w czasopiśmie „Sensus Historiae” (2015), a także opisywał „nauki dla wyzwolenia w okresie Upaniszad” na łamach „Rozpraw z Dziejów Oświaty” (2019).

Recenzowane opracowanie, jak zaznacza M. Nowicki,

znacząco rozszerza te analizy o nowe perspektywy i z założenia jest opracowaniem monograficznym, mającym na celu całościowe ukazanie wskazanego w tytule zagadnienia, z uwzględnieniem linii rozwojowej, wyraźnie widocznej dzięki zachowanym materiałom źródłowym (Nowicki, 2024, s. 11).

Celem badań jest ponadto ukazanie

uniwersalnego problemu cierpienia człowieka, poszukiwania jego przyczyn i wreszcie sposobu uwolnienia się od niego – w czym widoczny jest wyraźny element peda-

gogiczny. Jest to zagadnienie, które zdecydowanie łączy dyscypliny filozofię i pedagogikę, leży u ich źródeł. Ale jest też wspólne dla kultury Wschodu i Zachodu, chociaż punkt ciężkości kładły one w innym miejscu. Obie też podkreślały potencjał człowieka do pokonania przeciwności i osiągnięcia szczęścia (Nowicki, 2024, s. 14).

Autor zaznacza także we wprowadzeniu, iż:

Nie bez znaczenia dla wyboru prezentowanego materiału źródłowego ma stale rosnące zainteresowanie kulturą hinduską w naszym kraju, zwłaszcza w zakresie jogi – niniejsza książka może więc stanowić podporę czy punkt odniesienia dla prac z zakresu pedagogiki międzykulturowej (Nowicki, 2024, s. 15).

Prezentowana monografia ma charakter historyczno-pedagogiczny i została sporządzona

przy wykorzystaniu metodologii historii, a głównym przedmiotem zainteresowania są w niej problemy natury pedagogicznej dotyczące spraw związanych z edukacją: relacji między nauczycielem i uczniem, problematyki celu edukacji i możliwości jego realizacji czy podejmowanych zagadnień i metod wykorzystywanych w procesie wychowania i samowychowania (Nowicki, 2024, s. 11).

Podczas pisania książki M. Nowicki zastosował przede wszystkim

metodę analizy źródeł historycznych, analogiczną do pedagogicznej metody analizy dokumentów wraz z technikami analizy jakościowej dokumentów, ale w odniesieniu do „myślenia historycznego” i „historical thinking chart”, opracowanej przez Stanford History Education Group (Nowicki, 2024, ss. 16-17).

Autor posłużył się także metodami: hermeneutyczną oraz fenomenologiczną,

a ważnym punktem odniesienia w postępowaniu badawczym były procedury wypracowane przez Mircea Eliade, polegające na odszukiwaniu pewnych ogólnych struktur i archetypów w badanych zjawiskach, najczęściej niewidocznych od razu w materiale źródłowym, ale nadających tym zjawiskom właściwy sens (Nowicki, 2024, s. 17).

Badacz wyjaśnia, iż poczynione przez niego ograniczenie analiz do wczesnego okresu upaniszadowego,

obejmującego w odniesieniu do pierwszych Upaniszad kanonicznych czas między VIII a VI w. p.n.e. (Nowicki, 2024, ss. 12-13)

jest celowe, bowiem ten właśnie okres historyczny był czasem, w którym krystalizowała się hinduska myśl filozoficzna

zaliczana do okresu starszego, trwającego zgodnie z chronologią przyjętą przez Ericha Frauwallnera do około 1000 r. n.e. (Nowicki, 2024, s. 13).

W tym momencie historycznym dokonały się nadto „istotne przekształcenia w strukturach edukacyjnych” (Nowicki, 2024, s. 13), które autor wskazuje w poszczególnych fragmentach opracowania.

Podstawą analiz są najstarsze spośród klasycznych Upaniszad, zgodnie z wyborem i uzasadnieniem Marty Kudelskiej, a więc teksty, które stanowiły wspólny punkt odniesienia dla późniejszej tradycji hinduskiej,

zwłaszcza te, które były komentowane przez Śankaraczarję: Brihadaranjaka, Czhandogja, Aitareja, Taittitija, Iśa, Kena, Praśna, Kauszitati, Mundaka, Śwetaśwatara, Katha, Mandukja i Maitri (Nowicki, 2024, s. 13).

Autor zwraca także uwagę na pewne trudności związane ze zrozumieniem przez polskiego czytelnika hinduskich pojęć filozoficzno-religijnych, wśród których części nie sposób trafnie przetłumaczyć, stąd dokonuje wyjaśnień terminologicznych w miejscach, w których są one konieczne dla zrozumienia treści.

Wprowadzenie zaproponowane przez badacza pozwala czytelnikowi na wstępne, jednak rzetelne, rozpoznanie tradycji edukacji filozoficzno-religijnej w Indiach.

Pierwszy rozdział, zatytułowany: „Nauczyciel i uczeń w okresie upaniszadowym”, koncentruje się na zagadnieniach relacji pomiędzy mistrzem a uczniem „i otwiera właściwą analizę materiałów upaniszadowych” (Nowicki, 2024, s. 20). Autor podejmuje studia nad wskazanym zagadnieniem już na początku swojego opracowania, bowiem jak wyjaśnia:

Upaniszady są utworami stworzonymi ze względu na te relacje (choć one same w sobie nie stanowią centralnego problemu) (Nowicki, 2024, s. 20).

Michał Nowicki podkreśla, iż to, co zasługuje na szczególną uwagę,

to indywidualizacja wychowania i (...) dostosowywanie się nauczyciela do możliwości poznawczych ucznia (Nowicki, 2024, s. 47).

Autor wskazuje także na

wzajemny szacunek między uczniem a nauczycielem, wynikający nie tylko z nakazu tradycji, ale i wyraźnie z uznania potencjału poznawczego drugiej osoby (Nowicki, 2024, s. 47).

W rozdziale drugim, zatytułowanym: „Teleologia wychowania w klasycznych Upaniszadach”, refleksji poddane zostają zagadnienia teleologiczne dotyczące „celu ostatecznego w edukacji i związanej z nim problematyki” (Nowicki, 2024, s. 20). Autor przekonuje, iż

cel edukacji czy życia człowieka należał do kluczowych problemów w upaniszadowej edukacji filozoficznej, chociaż wprost był opisywany nieczęsto (Nowicki, 2024, s. 49).

W rozdziale tym omówione zostają kwestie, takie jak cierpienie, wyzwolenie, przeszkody oraz problemy związane z potencjałem poznawczym człowieka. We wprowadzeniu do rozważań nad cierpieniem Michał Nowicki wyjaśnia, że:

W odniesieniu do świata hinduskiego utarło się przekonanie, że świat doczesny postrzegany był jako pełen cierpienia, która to opinia mogła stać się ważnym bodźcem do rozwoju myśli filozoficznej. Rozwinięte w okresie upaniszadowym prawo karma-na (...) i wizja samsary powodowały, że szereg doświadczeń dotyczących człowieka jawił się jako uciążliwy, wręcz bolesny, i sprawiał, że świat był postrzegany jako przepełniony cierpieniem i przeciwstawiony światu prawdziwemu, boskiemu, szczęśliwemu (Nowicki, 2024, s. 52).

Wprowadzając zaś czytelnika w zakres pojęcia wyzwolenie, badacz przekonuje:

W kulturze hinduskiej tego okresu wartość wyzwolenia jako celu była ugruntowana, chociaż, co trzeba podkreślić, nie był to cel jedyny. Moksza – wyzwolenie, tożsame z poznaniem wyzwalamym, to w pewnym sensie cel najwyższy i ostateczny, przekraczający na sposób duchowy trzy inne, związane ze sferą doczesności i zaspokajaniem potrzeb biologicznych (Nowicki, 2024, s. 57).

Podjmując studia nad przeszkodami, czytelnik dowiaduje się, iż nauczyciele upaniszadowi wyrażali przekonanie, iż przeszkody w osiągnięciu wolności, w procesie edukacji i rozwoju jednostki związane są z biologiczną naturą człowieka i jego kondycją psychiczną, „zwłaszcza z różnymi uwarunkowaniami tej kondycji” (Nowicki, 2024, s. 65). Autor prowadzi czytelnika w świat rozważań nad możliwościami człowieka, postanowieniami, znużeniem, rozproszeniem oraz innymi pojęciami, które pomimo narracji osadzonej w kulturze hinduskiej, zdają się wydawać uniwersalne.

Omawiając kwestię potencjału poznawczego, autor zaznacza, iż literaturę

upaniszadową przenika przeświadczenie, że osiągnięcie wyzwolenia przez człowieka jest możliwe, gdyż zostało to dostrzeżone i osiągnięte przez wieszczów – trzeba tylko spełnić kilka warunków umożliwiających realizację procesu poznawczego – niezbędnego do skutecznego osiągnięcia ostatecznego celu (Nowicki, 2024, ss. 70-71).

Warunki te są przedmiotem analiz Michała Nowickiego i prowadzą do wniosku, że

ideał edukacyjny, zgodnie z teorią Kazimierza Sośnickiego, może znaleźć swoje spełnienie dzięki realizowaniu humanistycznego postulatu wszechstronnego rozwoju jednostki, ukierunkowywania swoich działań na właściwy wybór celów szczegółowych, prowadzących do realizacji wyznaczonego ideału (Nowicki, 2024, s. 76).

Trzeci rozdział: „Filozoficzne, społeczne i religijne treści Upaniszad”

dotyczy problemów, które były poruszane przez nauczycieli podczas ich pracy z uczniami, poczynawszy od zagadnień kosmogonicznych ze wskazaniem na monistyczne zasady kosmosu, poprzez problematykę poznania atmana, brahmana i zachodzącej między nimi ekwiwalencji, po kwestie prawa karmana czy aspekty rytuałów religijnych (Nowicki, 2024, s. 20).

Michał Nowicki przeprowadza czytelnika przez zagadnienia początku i głównej zasady, zagadnienie poznania, atmana i brahmana, bowiem, jak wyjaśnia,

przedmiotem, który najbardziej zajmował uwagę myślicieli okresu upaniszadowego było poznanie, rozpatrywane na różnych płaszczyznach, z różnych perspektyw, ale koncentrujące się przede wszystkim na dwóch modalnościach bytu: atmanie jako zasadzie mikrokosmosu i brahmanie, czyli zasadzie makrokosmosu wraz z problematyką ich tożsamości (Nowicki, 2024, s. 88).

Na kolejnych stronach czytamy o filozoficznym i religijnym postrzeganiu stanów świadomości człowieka, jako decydujących o sposobie postrzegania świata, rozważamy nadto zagadnienia tożsamości, czynu, moralności i karmanu, rozpatrujemy poznanie świata przyrody, dharmie (porządku społecznym), zagadnienie rytualne i wiedzę religijną.

W ostatnim rozdziale, opisującym metody pracy edukacyjnej w świetle wczesnych Upaniszad, autor wprowadza czytelnika w studia nad metodami wychowania i samowychowania, charakterystycznymi w kulturze hinduskiej dla omawianego okresu. Punktem wyjścia dla Michała Nowickiego staje się scharakteryzowanie

obecnych w Upaniszadach struktur inicjacyjnych, następnie ukazanie kluczowego w tym kontekście doświadczenia bezpośredniego i związanej z tym problematyki monistycznie rozumianej Jedni (Nowicki, 2024, s. 20).

W dalszej części omówiono ponadto znaczenie słów w edukacji „wraz z wybranymi zabiegami stylistycznymi i retorycznymi” (Nowicki, 2024, s. 21) oraz dokonano charakterystyki objaśnień, eksperymentów, dysput, powinności, różnorodnych ćwiczeń i technik, „stanowiących wczesny punkt odniesienia dla praktyk jogicznych” (Nowicki, 2024, s. 21).

W konkluzji warto wyrazić przekonanie, iż publikacja Michała Nowickiego prowadzi czytelnika w kulturę dostępną dotąd zaledwie nielicznym badaczom, stąd należy studiować ją z uwagą i namysłem oraz przekonaniem o jej szczególnym walorze jako dzieła interdyscyplinarnego. Omawiana publikacja jest także wyjątkowa z tego względu, iż stanowi pierwsze polskojęzyczne ujęcie historii edukacji filozoficznej w dawnych Indiach, a problem główny sięga do rzetelnie udokumentowanych źródeł tego zjawiska i początków samej hinduskiej myśli filozoficznej (*Edukacja filozoficzna w Indiach wczesnego okresu upaniszadowego* (amu.edu.pl)). Należy również zaznaczyć, iż liczne wyjaśnienia oraz odwołania do tak zwanych wartości uniwersalnych oraz pedagogicznych, religijnych i filozoficznych pozycji literatury europejskiej, których dokonuje z najwyższą starannością

Michał Nowicki, pozwalają na gruntowne rozpoznanie zamiaru autora i zgłębienie wiedzy na temat meandrów edukacji filozoficznej w Indiach wczesnego okresu upaniszadowego.

Nieocenioną wartością publikacji jest nie tylko solidna analiza źródeł, ale także szczególnie erudycyjna narracja autora, z której, jak trafnie zaznaczono na stronie Wydawnictwa Naukowego UAM:

wylania się bogaty świat poszukiwań filozoficznych, pełen zapału i afirmacji życia oraz wiary w możliwość osiągnięcia niczym nieuwarunkowanego szczęścia. Świat szanujący tradycję, ale i odważnie szukający nowych dróg do jak najlepszego wykorzystania własnego potencjału (*Edukacja filozoficzna w Indiach wczesnego okresu upaniszadowego* (amu.edu.pl)).

Katarzyna Sadowska

ORCID 0000-0002-3150-8304

REFERENCES

- Edukacja filozoficzna w Indiach wczesnego okresu upaniszadowego* (amu.edu.pl), [dostęp: 29.09.2024]
- Nowicki, M. (2015). *Edukacja tajemna i inicjacja w Indiach do czasu Upaniszad*. *Sen sus Historiae*, 18, 1, 91-110
- Nowicki, M. (2019). *Nauki dla wyzwolenia w okresie Upaniszad, czyli u źródeł hinduskiej edukacji religijno-filozoficznej*. *Rozprawy z Dziejów Oświaty*, LVI, 67-80
- Nowicki, M. (2024). *Edukacja filozoficzna w Indiach wczesnego okresu upaniszadowego*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM
- Żołędź-Strzelczyk, D., Kabacińska-Łuczak, K., Nowicki, M. (2024). *Słowo wstępne*. W: M. Nowicki, *Edukacja filozoficzna w Indiach wczesnego okresu upaniszadowego*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM